

“Ти маєш дати нове бачення ландшафтів” До 100-річчя від дня народження професора І. М. Рослого

Володимир М. Пашенко

Київський відділ Українського географічного товариства

Анотація

Іван Михайлович Рослий – видатний український географ-геоморфолог, палеогеограф (14 січня 1925 р., с. Ведильці Козлянського, тепер Чернігівського р-ну Чернігівської обл. – 17 січня 1989 р., Київ; похований у рідному селі). Закінчив Конотопське педагогічне училище (1941), Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (1951) та його аспірантуру (1954). Учасник Другої світової війни: в час німецької окупації – у складі партизанського загону. Із 1943 р. І. М. Рослий служив у діючій армії: розвідник, командир відділення, командир групи топографічної розвідки. Мав бойові нагороди, зокрема орден Слави.

Виріши в Українському Поліссі, в регіоні, багатому діалектами і говірками української мови, він мріяв вивчитись на філолога і присвятити себе лінгвістичній географії. Не маючи підтримки від сім'ї через бідність родини і сирітство, заради підробітку в польових експедиціях мусив поступити на географічний факультет КДУ, з яким було пов'язане все наступне його життя. Доктор географічних наук (1975), професор (1976). У 1977–1986 роках – завідувач кафедри геоморфології та палеогеографії географічного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Тривалий час – головний редактор міжвідомчого наукового збірника “Фізична географія та геоморфологія”. Виконуючи морфоструктурний аналіз Донецької складчастої країни, у польових експедиціях вивчав товщі її осадових відкладів та метаморфічних порід, реконструював палеоумови їх формування. Автор геоморфологічних карт Донецької височини і монографічних видань: Палеогеографія антропогену, 1982; Природа СССР в антропогені, 1986; Геоморфологія Украинской ССР, 1990 (редактор).

Відзначався глибиною і широтою наукового природничого мислення, підтримував пошукові теоретико-методологічні дослідження автора з ландшафтознавства.

Ключові слова

Професор І. М. Рослий, географ-геоморфолог, палеогеограф, Донецька височина, морфоструктурний аналіз, теорія і методологія науки, геореалогічне бачення ландшафтів.

Надійшла до редакції: 14 січня 2025 / Прийнята: 21 лютого 2025 / Опублікована онлайн: 27 лютого 2025

“YOU HAVE TO GIVE A NEW VISION OF LANDSCAPES” To the 100th anniversary of the birth of Professor I. M. Roslyi

Volodymyr M. Pashchenko

Kyiv department of Ukrainian geographical society

Abstract

Ivan Mykhailovych Roslyi – an outstanding Ukrainian geographer-geomorphologist, paleogeographer (January 14, 1925, the village of Vedytsi, Kozlyansky District, now Chernihiv District, Chernihiv Oblast – January 17, 1989, Kyiv; buried in his native village). He graduated from the Konotop Pedagogical College (1941), the Taras Shevchenko Kyiv State University (1951) and its postgraduate studies (1954). Participant of World War II: during the German occupation – as part of a partisan detachment. Since 1943, I.M. Roslyi served in the active army: scout, detachment commander, commander of a topographic reconnaissance group. He had combat awards, including the Order of Glory.

Growing up in Ukrainian Polissya, a region rich in dialects and dialects of the Ukrainian language, he dreamed of studying to be a philologist and dedicating himself to linguistic geography. Having no support from his family due to his family's poverty and orphanhood, he had to enter the geography faculty of Kyiv State University in order to earn part-time work on field expeditions, with which his entire subsequent life was connected. Doctor of Geographical Sciences (1975), Professor (1976). In 1977–1986 – Head of the Department of Geomorphology and Paleogeography of the Faculty of Geography of the T.G. Shevchenko Kyiv State University. For a long time he was the editor-in-chief of the interdepartmental scientific collection “Physical Geography and Geomorphology”. Performing a morphostructural analysis of the Donetsk folded country, in field expeditions he studied the strata of its sedimentary deposits and metamorphic rocks, reconstructed the paleoconditions of their formation. Author of geomorphological maps of the Donetsk Upland and monographic publications: Paleogeography of the Anthropogene, 1982; Nature of the USSR in the Anthropogene, 1986; Geomorphology of the Ukrainian SSR, 1990 (editor).

He was distinguished by the depth and breadth of scientific natural thinking, supported the author's exploratory theoretical and methodological research in landscape science.

Keywords

Professor I. M. Roslyi, geographer-geomorphologist, paleogeographer, Donetsk Upland, morphostructural analysis, theory and methodology of science, georeological vision of landscapes.

Received: 14 January 2025 / Accepted: 21 February 2025 / Published online: 27 February 2025

Іван Михайлович Рослий
Ivan Mykhailovych Roslyi

Вступ. 14 січня 2025 року виповнилося 100 років від дня народження Івана Михайловича Рослого, видатного українського геоморфолога і палеогеографа. Обдарований від природи дослідник, він ще з дитинства вирізнявся поміж ровесників допитливим розумом і проникливою думкою. Бажання вчитися спочатку привело його до Конотопського педагогічного училища на Сумщині, яке він закінчив 1941 р. Після війни він закінчив Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка (1951) і його аспірантуру (1954) (Бортник, 2024).

У біографії, аналізуючи становлення продуктивної дослідницької особистості, прийнято вишукувати довкола неї, ще майбутньої, ті впливові постаті, які пробудили допитливість, зринули зерна пошуковості, посприяли їх проростанню, спрямували потенційного героя когнітивності на шлях пізнання і вченості. Так складалася не одна доля вченого з народу. Але не ця доля простого хлопця з Українського Полісся, суворі драматичні корективи до якої внесли умови його зростання в небагатій селянській родині й роки Другої світової війни.

Та за біографією і складом характеру І. М. Рослий був боєць, наділений потужним інтелектом. Тому народне прислів'я оксюморонного змісту «Чого бідний – бо дурний, чого дурний – бо бідний», яке він зрідка повторював, було нагадуванням самому собі про успішне вольове розірвання цього кола приречення. Він був сильною особистістю.

Спадкоємець поліського Ельдорадо славістів. На пробудження пізнавального неспокою дослідницької вдачі І. М. Рослого більше вплинули не персоналії, а

обставини його дитинства і юності, а ще він формував себе сам. Народжений у бідній селянській сім'ї села Ведильці на Чернігівському Поліссі (Козлянський, пізніше Михайло-Коцюбинський, тепер Чернігівський район Чернігівської області), у краї правічного слов'янства, він зростав у субетнічному регіоні поліщуків із найбагатшим в Україні поєднанням праукраїнських мовних спадків, діалектів і місцевих говірок сучасної української мови, що походженням іще із сіверянства. Всотуючи мелодійне різнобарв'я народної мови, органічність її звучань, помітно мінливих поміж заболоченими річково-долинними і межирічними лісовими просторами, він усвідомив прагнення дійти до розуміння формувань говірок, до розкриття вікової мовленевої своєрідності батьківського краю.

Без сумніву, так у нього мало бути і так було за його допитливої вдачі, бо інакше звідки взялася та велика мрія на все його життя, яка зародилася у хлопця з поліського села і з часом набула для нього незаперечної переконливості й визначальності.

Стати філологом! Іван Рослий із Ведильців (тобто зі Знаньців – яка промовиста санскритського кореня назва села!) плекав мрію стати філологом і вивчати східнополіські діалекти й говірки рідної мови, сформовані впродовж віків у роз'єднаннях колишніми лісовими масивами та непрохідними болотами.

Автору не відомо, чи були колись поряд із ним, зовсім молодим, значущі для нього особистості, хто міг вплинути на формування його первинних інтересів, що привели

його в столичний університет імені Тараса Шевченка. Мабуть, були: хтось із шкільних учителів і викладачів Конотопського педагогічного училища, які бачили його потенціал; хтось із старших досвідчених вояків партизанського загону та армійського підрозділу розвідки, де набувала гарту 16–18-річна юність молодого бійця Івана Рослого в трагічні часи Другої світової війни. Треба віддати належне ранній певності його усвідомлень щодо власних розумових спроможностей і явно дослідницьких прагнень, бо як інакше для його рівня інтелекту?

Філологічним інтересам Іван Михайлович залишався вірним усе своє життя. Це не зводилось до неодноразових згадок про нездійснену мрію стати філологом (по суті, то були висловлювання жалю з того приводу). Найближчим другом життя, а тривалий час і сусідом Івана Михайловича, зокрема в зрілому віці, був доктор філологічних наук, професор філологічного факультету Шевченкового університету Ілля Корнійович Кучеренко (1923 – 2007). Майже ровесники, вони дружили і тісно спілкувалися ще від студентських часів: мовознавець-теоретик, класик української граматики, виходець із полянських теренів Київщини (село Нова Оржиця Згурівського району) – і чернігівський поліщук-сіверець, полонений поетичністю рідної мови.

Витривалий дослідник-польовик. Можливо, в особі І. М. Рослого філологічна наука мала отримати лівобережного, сіверського мовознавця й польовика-діалектолога, такого ж фахівця із лінгвістичної географії, як відомий в усьому слов'янському світі житомирський професор Микола Васильович Никончук (1937 – 2001) (Гриценко, 2007). Зібранням, картографуванням і системними дослідженнями говірок правобережного, древянського Українського Полісся, М. В. Никончук за подвижницькими обсягами зібраного, обробленого та опублікованого матеріалу утвердив своє ім'я у когорті найвидатніших учених-славістів, діалектологів-україністів.

А припущення щодо І. М. Рослого-діалектолога небезпідставне не тільки з огляду на високий дослідницький потенціал героя і не лише через наявність іще не дуже вивченого золотого дна лінгвальних скарбів лівобережного Полісся України.

І. М. Рослий пройшов сувору школу виживання в голодному дитинстві, у похідних лісових поневіряннях вояка партизанського загону та армійського розвідника, в тяжких повоєнних умовах життя практично без сторонньої підтримки через бідність його поліської родини і сирітство. Тому молодого Івана не лякали труднощі експедиційних буднів. Навпаки, позбавлений будь-якої реальної допомоги, він іще вступником університету мусив звиряти можливість участі в експедиціях – для хоч якогось підробітку. Тоді й з'ясувалась нездійсненність його філологічної мрії. Щорічна участь студентів у експедиційних дослідженнях на той час була можлива тільки у географів. Це і змусило абітурієнта Рослого вступити на географічний факультет.

Від студента до завідувача кафедри. Потреба участі в роботі літніх польових експедицій довічно поєднала І. М. Рослого з географічним факультетом і кафедрою геоморфології Шевченкового університету. Тут обдарованого студента, а потім і аспіранта, оточували і заохочували підтримкою достойні вчителі, глибокі знавці української природи. Шановним наставником молодого вченого був професор Петро Костянтинович Заморій (1906 – 1975), тривалий час завідувач кафедри геоморфології.

В час роботи І. М. Рослого на кафедрі геоморфології (1954 – 1989) закономірними віхами утвердження його як викладача і науковця були посади асистента, доцента, а після захисту докторської дисертації (1975) та отримання звання професора (1976) – завідувача (1977 – 1986) і професора кафедри геоморфології та палеогеографії. Наставником молодих спеціалістів-геоморфологів і палеогеографів та майбутніх науковців тепер був він. Першим його аспірантом і захищеним кандидатом наук став дослідник із Монголії Монхоо.

Перша половина 70-х років: доцент Ю. Л. Грубрін, професор П. К. Заморій, доцент І. М. Рослий, доцент М. В. Щербакова та Л. С. Хорошко з в'єтнамськими студентами (фото з архіву кафедри землезнавства та геоморфології).

The first half of the 1970s: Associate Professor Yu. L. Grubrin, Professor P. K. Zamoriy, Associate Professor I. M. Roslyi, Associate Professor M. V. Shcherbakova and L. S. Khoroshko with Vietnamese students (photo from the archive of the Department of Earth Sciences and Geomorphology).

Колектив кафедри 70-х років: доцент Ю. О. Кошик, доцент Е. Т. Палієнко, доцент М. В. Шчербакова, азовий співробітник В. М. Чмихал, доцент Ю. Л. Грубрін, доцент І. М. Рослий (фото з архіву кафедри землезнавства та геоморфології).
The staff of the department in the 70s: Associate Professor Yu. O. Koshyk, Associate Professor E. T. Palienko, Associate Professor M. V. Shcherbakova, Research Fellow V. M. Chmyhal, Associate Professor Yu. L. Grubrin, Associate Professor I. M. Roslyi (photo from the archive of the Department of Earth Sciences and Geomorphology).

Колектив кафедри 80-х років: доцент Е. Т. Палієнко, доцент Ю. О. Кошик, професор І. М. Рослий, доцент О. П. Андріяш, доцент Ю. Л. Грубрін (фото з архіву кафедри землезнавства та геоморфології).
The staff of the department in the 80s: Associate Professor E. T. Palienko, Associate Professor Yu. O. Koshyk, Professor I. M. Roslyi, Associate Professor O. P. Andriyash, Associate Professor Yu. L. Grubrin (photo from the archive of the Department of Earth Sciences and Geomorphology).

Робота з текстами і студентами. Прихильність І. М. Рослого до філології помітно давалася взнаки в його науковій і викладацькій практиці. Ось кілька свідчень питомої мовленнєвої вправності Івана Михайловича, яка виявляла себе через його роботу з текстами. Передусім він дотримувався відповідальності перед читачами. Він не міг допустити ні найменшої легковажності чи якогось дешевого штукарства заради ширших зацікавлень читачів. Пам'ятаю його стримано негативну реакцію на статтю "Тундра на Подолі", вміщену науковцем у київській газеті: історичні зміни природи були, і значні, але не в анекдотично куцях просторових проявах.

Подання змістів, розкриття їхньої інформаційної наповненості повинне бути належно структурованим і логічно послідовним. Тільки від Івана Михайловича чув і засвоїв поняття "внесення" – чітке, достатне для початку оповіді означення певного поняття чи об'єктного явища, про яке йдеться далі в тексті. Це ще не остаточна наукова дефініція, якій черга часто аж у підсумках. Це означення-представлення, після якого має бути переконливо і повно донесена вичерпна змістовність того означеного.

І про висновки. Дотепер не кожен науковець знає різницю між підсумками подань дослідницьких

результатів, анотаційними інвентаризаціями усього зробленого і справді ґрунтовними висновками – з напругою авторської думки й теоретичними узагальненнями. А таке мав би знати кожен аспірант і докторант, і вміти їх формулювати, змістово відмінними між собою: анотацію, підсумки і висновки. Так от Іван Михайлович навчав цим елементарним максимам, важливим для дослідників, іще своїх студентів. І хто те розумів і цінував, той міг навчитися.

Редакторські навички професор І. М. Рослий реалізував, тривалий час очолюючи редакційну колегію міжвідомчого наукового збірника "Фізична географія та геоморфологія".

Підтримуючи свій рівень знання англійської мови, він передплачував тижневик "Moscow News". Розвиваючи логіку, грав у шахи.

А про рівень його мислення переконливо свідчили його лекції. Він завжди був готовий до них, але проводив їх не за конспектами і не за текстами підручників і посібників, виданих ним самим (Рослий, 1982, 1986) чи в співавторстві з колегами (Рослий, 1990). На заняттях він щоразу наново творив тканина лекційного змісту, робив те з піднесенням, натхненно й артистично. Таким запам'ятали Івана Михайловича Рослого у віці 42 – 47 років випускники-географі КДУ–1972.

Березень 1982 р.: на Васильківській, 90 --День географа. У першому ряду професор О. М. Маринич, професор І. М. Рослий, доцент Е. Т. Палієнко, доцент Ю. Л. Грубрін (фото з архіву В. М. Пащенко).
 March 1982: at Vasylykivska, 90 --Geographer's Day. In the front row are Professor O. M. Marynych, Professor I. M. Roslyi, Associate Professor E. T. Palienko, Associate Professor Yu. L. Grubrin (photo from the archive of V. M. Pashchenko).

Гостини в Івана Михайловича та Іллі Корнійовича. Іван Михайлович не міг того пам'ятати, але саме він разом із педагогом від Бога Євгеном Йосиповичем Шиповичем (1922 – 2003) приймали профільний іспит із географії у медаліста-вступника Володимира Пащенко літом 1967 року. А ще через два роки, коли почалась фахова геоморфологічна підготовка, поступово склалися стосунки вчителя та учня на ґрунті підготовки курсових і дипломної роботи. Коли ж Іван Михайлович готував свій докторський захист, то автору статті випадало бути в ролі записатора фрагментів докторського автореферату, в аудиторії чи в дисертанта вдома. Із часом – і варити разом знатні борщі, про що трохи далі.

Якось зимою дорогою з факультету до житлового дому викладачів університету трапилася зустріч із маленькою донькою Іллі Корнійовича Кучеренка Надійкою, яка каталась на санчатах. Представивши її мені “То лепший друг”, Іван Михайлович гукнув дівчинці: “Я сьогодні зайду до вас!” Відповідь була миттєва, доросла й дошкульно дотепна: “Яка радість, яка радість!” Явно візити сусіда-географа не всіма вітались у родині, можливо через супутні, які стали традиційними, чоловічі пригощення.

Бахмутська котловина, Донецька височина і Нагольчик. Декомунізований тепер героїчний Бахмут і його оточення не були безпросвітно підкорені ідеологічним пульверизатором советів. Річка Бахмутка з її долиною, Бахмутська котловина як тектонічна структура під ними в кумачовіє часи уцілила своїми безпартійними назвами. Студенти-географи, які слухали лекції І. М. Рослого з палеогеографії антропогену, чули ці звучні назви в характеристиках приповерхневих товщ закритого Донбасу.

Лекційними відомостями про давню природу і глибинну будову Донецького краю та Донецької височини в поданнях Івана Михайловича звичні уявлення про Донбас як індустріально перетворені й промислово захарашені терени витіснялися кудись за далекі обрії. Натомість поставали живі образи степових просторів із характерними морфоструктурними й породними їх підвалинами та красивими місцевими назвами: Часів Яр, Торець, Нагольчик. Особливо Нагольчик. Він ніби переставав бути осьовим кряжем височини, а жив своєю власною біографією окремого ества, яке в експедиційному полі довірилося майбутньому лектору, відкрилася йому, а з ним пізніше в аудиторії – і всім нам, його студентам.

Етнографія народів есесер. У тривалому спілкуванні викладачів зі студентами часом траплялися курйози з розголосом. Склалися й побутовали крилаті вислови. Так сталося з привітанням Івана Михайловича вродливий студентці не з нашого курсу, яка повернулася з виробничої практики. Певно, за літо вона змінилася, і викладач виголосив російською (були часи русифікації): “Я вас узнал! Я вас спутал с Мургой!” Студентка Мурга посміхнулася, а свідки підхопили ті дві короткі фрази як формулу вітання і радо кричали їх один одному в довгих коридорах факультетського корпусу на Васильківській.

І. М. Рослий у Харкові. Середина 1980-х рр.
(фото з архіву В.М. Пащенко)
I. M. Roslyi in Kharkiv. Mid-1980s
(photo from the archive of V.M. Pashchenko)

Російська імперія відома як тюрма народів. *Есесер* дав багатьом із них виселення, табори ГУЛАГу і смертельні гетто. Але ідеологічну марку вже радянська імперія тримала міцно, зокрема – капітальним виданням “Етнографія народів СРСР”. Якось вдома в Івана Михайловича він простягнув мені той грубезний фоліант як подарунок. Я чомусь його не взяв і шкодюю за той вчинок та маю гірку науку: вишло у мене негарно у відповідь на його прихильний намір подарувати справді цінну книжку.

У мандрах Союзом ми бачили не один примусовий рай. А в тій книжці автори багато що мали подати документально – і причесати, прибрехати, у кисільних берегах примолочнити. Погортати б її тепер, коли десятки народів перестали існувати на мерзлотних гулагових просторах, коли засліплена задрісною злобою пропита *ісконно* злодюжна москальня посунула війною на українців. Гортаючи, згадати неговірного ветерана-професора...

“Ти цього не бачив, не знаєш!” Іван Михайлович був учасником війни з німецькими нацистами не номінально, а реально трагічно. Його бойові нагороди – орден Слави і медалі – то бойовий ужинок за відвагу і кров ще зовсім молодого українського хлопця, який боронив свій рідний край від ворогів, будучи

партизаном. Він бачив кров і смерть, хоронив загиблих друзів, старших і зовсім молодих, таких як він. Тому так емоційно сильно, так травматично в'їлася та війна в його витривале чоловіче ество – на все життя.

Якось у нього вдома ввімкнута телевізія почала показувати Жжонова, молодих Єрьоменка-батька і Токарева, дорослого Мамочку (Кавалерова): розгорталась кінодрама “Горячий снег”. Фільм сильний, прикував увагу, і я не побачив, а лиш не зразу почув, що Іван Михайлович майже беззвучно плакав. І сказав слова, винесені в підзаголовок.

Більшість ветеранів того травмованого покоління не дожили до новітньої співрозмірної трагедії, до великої російсько-української війни, яку вчинили кремлівські імперіалісти і яку підтримав майже весь бездушний та байдужий московський нелюд. Тепер ми маємо і знаємо *своє* страшне нищівне лихоліття, багато наших сучасників бачили прямі наслідки тієї агресії, руйнації та вбивства, багатьом військовим оборонцям і цивільним мешканцям світ у тому божевіллі навіки згас. Тепер українці більше розуміють і цінують незалежність від самозваних фальшивих братів і вкотре за приречені сторіччя кривавлять і гинуть, виборюючи свою незалежність.

“Додому без хліба не йдуть...” Буваючи у професора вдома, не міг не помітити постійні залишки хліба. Купував він тільки український, купував щоразу, як повертався з роботи додому, і так виходило, що приносив більше, ніж було потрібно.

Врешті зібрані залишки втрапляли до осіб, які забирали їх для тварин. Та чому свідомий своїх дій чоловік купував зайве, якийсь час залишалося загадкою.

Розгадка прийшла з віком моєї матері. На два роки старша від Івана Михайловича, вона була доволі байдужа до харчових гостинців із Києва. Навіть міг чути: “Зайвого не вези”. Дивно, бо смачні здорові продукти не могли бути зайвими. Але кинута якимось її фраза «Не можу наїстися хліба насущного» все прояснила. То була підсвідома реакція на пережитий у дитинстві голод. Літня вчителька проти всіх смакот надавала перевагу “хлібу насущному”. Професор-інтелектуал не контролював своє власне правило: “Додому без хліба не йдуть”. Вони знали й довіку підсвідомо переживали голод. У тому могла бути причина інших наслідкових драм. Зокрема, до генетичної риси поліщука – невисокий зріст, звідки, історично, іронічність прізвиська, а потім і прізвища, – додалися хронічне недоїдання у дитинстві та голод 1932–1933 і 1947 років. Молодик змужнів, утвердився інтелектом, але зросту вже не набрав. І, вимогливий до себе та до інших, залишився без пари і сім'ї.

“Термоядерні” борщі. Іван Михайлович любив українські борщі, умів і не лінувався їх варити. Достатній вибір гастрономії та багатий ринок тому сприяли. Жив одинаком, та коли вдома з'являлася інша жива душа, кухарство переадресовувалось їй. А він був постачальник і, за його означенням, “ледар-консультант”.

Господиням властиво мати свої рецепти пропорцій

м'яса – квасолі – буряка – капусти – картоплі – томатного соусу – борщової заправки і сметани. За рецептом і консультацією професора головне – мати містку каструлю. Далі все, що заготовлено із названого, крім запасів картоплі, почергово втрапляє в окріп, без особливих дозувань – аби помістилось. На виході густа біла сметана прикрашає не просто борщ, а борщ багряний термоядерний: небачено красивий, неміряно густий, нечувано смачний, неймовірно наваристий. Не дивно, одного томату й заправки – цілими слоїками. Півлітровими – безпечніше для нашого нутра.

Не пам'ятаю, щоб ми солили ті борщі. Певно, з магазинних слоїв було доста й солі, й солоду, і завжди – без зайвини.

Творець нових змістів і записатори. Бажаючи у найми наші селяни спочатку давали смачно поїсти: хто добре молотив за столом, упорається і на току.

Поївши знатного борщу, Іван Михайлович збирався з думками, а записатор мав їх фіксувати. Поза сумнівом, більшість публікацій авторства “Рослий і Ко” були написані в режимі “творець + записатор”. Іван Михайлович не шкодував комусь своїх ідей та думок; а записатори, часом слабенькі, з адміністративними підпорами, не гребували тією авторською щедрістю. Наука збагачувалась і розвивалась.

Сам автор таких компанійських статей ніколи не був із тих, кого приписують, кого адміністративно підпирають і підсаджують на посаду, тим більше, хто, за його висловом, “вголос вираховує”. Бо на все науково пристойне у нього вистачало власного інтелекту.

Дике Поле докторанта й аспіранта. Реакція майже завжди стриманого Івана Михайловича на мою новину, що об'єктом мого аспірантського дослідження визначено північне Приазов'я, запам'яталася як несподівана. Він промовив замислено, якимось навіть замріяно: “Дике Поле...”. Те мало й суто літературні наслідки (Паска, 2023), про що мовити не тут.

Чомусь не скоро я збагнув зовсім прозору, очевидну річ: наші з ним об'єкти досліджень, його докторський і мій кандидатський – однаково степові, вони сусідні, розташовані тісно поряд, це Донецька складчаста країна – і прилегла до неї Приазовська височина з Приазовською низовиною на півдні.

Завжди ловив скупі прояви зовні беземоційних, а насправді добре контрольованих реакцій професора, зокрема на мої захвати від мальовничої степової природи. І хоч на межиріччях між балками степи розграфлені лісосмугами на глухі безобрійні прямокутники полів, навіть їхні змінені людиною простори, колись паморочно безмежні та сріблясто ковилові, продовжували доносити свою вікову магію.

Виявляється, про все це ми ще студентами слухали на лекціях І.М. Рослого: про Бахмутську котловину з соляними товщами, про відкритий Донбас із Нагольним кряжем і поодинокими степовими орлами на підобрійних узвишшях.

Позитивне знання – чи теорія і методологія науки? Повідомлення, що геогност-філософ Ігор

Васильович Круть¹ бере мене стажером в Інститут історії природознавства і техніки для написання докторської дисертації, ми з Іваном Михайловичем обговорювали у нього вдома в день його народження за чаркою чаю. Хто міг думати, що залишалось три дні до відходу професора. Правда, почувався він кепсько, попросив мене прикласти йому до стегна жовчний компрес.

Як завжди, без зайвих слів, але з глибоким розумінням, схвально сприймаючи мою діалектику ландшафтів і ландшафтознавства, що вже чітко вимальовувалась, І. М. Рослий розсудливо зауважив:

“Ти маєш дати нове бачення ландшафтів”.

То був висновок і зобов’язання від глибокого мислителя. А когнітивна вдача більшості людей – позитивістська, за своєю природою далека від абстрактних теоретизувань, а тим більше, за С.Л. Рудницьким, від безплідних «методологічних мудрагельвань» (Шаблій, 1993)². От тільки фундаментальності народжувалися з позитивізму віддадені; а з 18 сторіччя, з формування класичних наук починаючи, вони вже майже всі народились. І тому ще французький просвітитель К.-А. Гельвецій наголошував: від конкретного [позитивного] знання-результату цінніше володіти [методологічним] принципом, за яким те знання отримують (Пащенко, 2020)³.

Діалектика ландшафтів і ландшафтознавства. Ціннішою за готову впійману рибу в усі часи була надійна вудка. У науковців – то метод, адекватний сутності пізнаваного об’єкта, і загалом методологія, евристична (вагітна) продуктивним збагаченням наукової теорії. А в ширшому, фундаментальнішому плані – то діалектика теорії та методології науки.

У ландшафтознавстві потрібні відмінні, але всі три правильні трактування ландшафтів – загальне Д. Л. Арманда, типологічне Ф. Н. Мількова та індивідуальне Н. А. Солнцева – явно вели до пошуку *спільного знаменника в тих різнобаченнях*. В. М. Пащенко 1 Праці радянського геолога і філософа, методолога науки Ігоря Васильовича Крутя (1930 – 1996) були предтечами атрибутивного наукознавства, якого в ті часи ще не було, а сам дослідник І.В.Круть тільки інтуїтивно випробував найперші, головні складові когнітивного поля свого науково-методологічного осягнення і реалізації – об’єкти і предмети наукового дослідження (у монографії “Атрибутивне наукознавство” 2020 року різних атрибутів науки розглянуто понад 70 (Пащенко, 2020)). Проривні геогностично-філософські напрацювання І. В.Крутя 1970–1980 років не були належно оцінені партійними радянськими філософами, але доносили конструктивні гносеологічні ідеї у багатьох написаних ним наукових статтях і монографіях (Круть, 1995).

2 Український академік Степан Львович Рудницький (1877 – 1937) – один із найпродуктивніших вчених-географів першої половини ХХ ст. Його вважають фундатором географічної науки в Україні, основоположником української геополітики. Йому належить передбачення утворення і розквіту в світі у ХХ і ХХІ сторіччях етнонаціональних держав – геополітичного процесу, що триває і тепер. Виявив себе державником, педагогом, одним із організаторів науки та освіти в Україні. За свої проукраїнські державницькі переконання і наукові та освітні напрацювання, визнані “націоналістичними”, був репресований і розстріляний в ГУЛАГу.

3 Гельвецій Клод-Адріан (1715 – 1771) – французький письменник і філософ-матеріаліст, послідовник Джона Локка та Епікура. Апологет і прозорливий класик теоретико-методологічних обґрунтувань у науковому пізнанні.

такий знаменник у єдності, сукупності десятків різнорангових ландшафтних властивостей (Пащенко, 1993). У трьох яскравих властивостей – у загальності, типологічності й індивідуальності, у кожній окремо, – вже були свої симпатіки-апологети.

Гірше склалося з сибірською плутаниною геохор і геомерів. Якби їх вибудовували як дві окремі множини, суто об’єктну (геохори) і знаннево предметну (геомери), все відповідало б матеріалістичній теорії відображення – теорії пізнання. Та сибірським авторам кортіло більшої єдності обох гілок тих реалій. І вони ті дві залізничні колії перетнули, назвавши точку катастрофи геомом: ландшафти-геосистеми, коні, люди, їхні недоусвідомлені знання...

А за грамотної діалектики у своїх відповідних частинах, адекватно підібраних і належно наповнених, наукова теорія (знання про сутності об’єктів) і належна їм методологія (наукові засоби пізнання) мають бути лише паралельними, а не переплутаними. Їхня діалектична єдність і навіть взаємоперетворення реалізуються в адекватних частинах (між знанням-предметом і відповідним досліджуваним сутностям знанням-методом).

В тому й полягають перспективи збагачення наявних предметних знань і розвитку знань нових, зокрема через інтегрування сутнісних теоретичних знань предметів та відповідних їм знань методів. Ця діалектика – як *сродне заняття* Сковороди; як, не до ночі згадуючи, недоброї пам’яті *ленін і партія*. Згадав, бо поширеніших прикладів не знайти. А те, про що пишу, має сидіти в мізках науковців так, як колись сиділа в обраних головах компартійно-ідеологічна короста. Навіть для науковців-позитивістів наведена діалектика потрібна, щоб свідомо володіти своїми знаннями, а не блукати в них і не ладнати науково-диверсійний взаємоперетин залізничних колій.

Грамотно поєднані теорія і методологія науки служать фундаментальному науковому розвитку. Теперішні вернакулярності – новітні перелицювання тих же апостеріорних набутків позитивізму, обмежених чийось куцим практичним досвідом, – вивести дослідників на щось фундаментальне навряд чи спроможні. Іван Михайлович Рослий це вбачав інтуїтивно, тому свідомо вітав теоретико-методологічне наукове дослідження ландшафтів як таке і замовляв нове, послідовно ґрунтовне й переконливо продуктивне розуміння ландшафтів.

Геореалогічне бачення ландшафтів. Докторант В.Пащенко вже тоді розвивав своє геореалогічне трактування ландшафтів і ландшафтоутворення: ширив поля геореалів на різнорідні чинники формування ландшафтів і на різнорангові прояви комплексної ландшафтної природи. Мікро-, макро-, плането-, космореали земної та позаземної матеріальної природи і гносеореали ідеалізованих відображень усіх тих реалій у знаннях (Пащенко, 1993, 2020) мають достатній когнітивний відображальний та евристичний дослідницький потенціал. Вони повинні пригодитися всьому заново інтегрованому

природознавству, а не тільки природничій географії. Змістова об'єктно-сутнісна чіткість і надгалузева предметно-знанцева універсальність коректних науково-субмовних вербальних означень окремих частинних проявів, комплексних єдностей природи і їхніх комбінаторних взаємодій (Пащенко, 1993) прислужаються новітньому науковому прогресу. Але для того потрібні даровиті теоретично й методологічно грамотні прозорливці, як професор І. М. Рослий, щоб те розуміти і тому сприяти. Хоч ландшафтознавцем Іван Михайлович не був, та діалектику природи і її наукового пізнання усвідомлював глибоко, як належить справжньому вченому.

І незабутньому професору Каленику Івановичу Геренчуку (1904 – 1984) тут треба віддати належне: він любив здібну молодь і завжди її підтримував, дбаючи про перспективних науковців і про розвиток фізико-географічних наук, зокрема геоморфології та ландшафтознавства.

Каленик Іванович був першим опонентом моєї кандидатської дисертації і критикував вилучення з її об'єкту північно-західного Приазов'я з Конксько-Ялинською западиною – опущеним блоком Приазовського виступу Українського кристалічного щита. Він перший питав мене, чи я працюю над докторською, і як зветься те, що цим цікавиться тільки він, а не хтось ближчий із киян. Більше того, професорові так сподобались вірші про степ одного аспіранта (вони сподобались й Олесеві Гончару), що Каленик Іванович носив їх у львівський журнал своєму знайомому Івану Сварнику. Але тоді в редакції сказали, що львівські журнали – для львів'ян.

І ще наведу факт, про який мало хто знає. У присутності автора цих рядків у кабінеті Олександра Мефодійовича Маринича Каленик Іванович першим заговорив про потребу підготовки і видання українськомовного енциклопедичного словника з географії України. Через десятиріччя колективної роботи таку тритомну енциклопедію було видано, першу на пострадянських теренах.

І заново інтегроване природознавство згадане тут не спроста. Науковці й викладачі-географи України відчували ценове віяння часу, і воно не повинне нівелювати особливий розвиваючий вплив і тому виняткове місце географічних наук у пізнавальному природничому спектрі. А поміж природничо-географічних наук своїм уже наявним теоретико-методологічним багатством, та ще й прогресотворним науковим потенціалом, вирізняється ландшафтознавство. Тому, маючи загальнонаукове дослідницьке забезпечення з належними методологічними обґрунтуваннями, новітнє ландшафтознавче напрацювання, і пошукове теж, має свою науково-інтеграційну цінність і евристичну потугу. Для всього напрацьованого ландшафтознавцями це багатообіцяюча перспектива широких, продуктивних міждисциплінарних застосувань наявних теоретичних і теоретико-методологічних набутків в інших сферах наукового пізнання.

Атрибутивно-наукознавча верифікація теоретико-

методологічних наукових побудов, зокрема й геореалогічно-ландшафтознавчих, їх вербальна науково-субмовна коректність і вивіреність (Пащенко, 2020, 2024), дають надійну гарантію продуктивної евристичності напрацьованих пошукових результатів, прийнятних міждисциплінарно, в інших науках природничого циклу (Пащенко, 2024).

На виду в долини річки Пакульки. Підсумки. Тільки 64 роки і три дні подарувала неласкава доля Івану Михайловичу: 17 січня 1989 року його не стало – вдень, прямо на факультеті. Про гідне поховання професора, про пам'ятник і плиту темно-сірого габро на могилі в рідних Ведильцях відповідально потурбувався добросовісний Юрій Олександрович Кошик. На жаль, – сам болучо недовговічний (пішов у 58 років), хоч найдобріша Мар'яна Валентинівна Щербакова казала, звісно ж про його спокійну вдачу і надійну особистість: “Вы посмотрите, какой цвет лица!”

Вольове обличчя Івана Михайловича мало колір самоти. Спочатку – з тінями загрозливих поневірянь голодної юності; у зрілості – зі скрушностями незатишки і нездоров'я. Але в його погляді змолоду горів вогонь творчого інтелекту.

Суворим двобоем із лісом – підсічно, корчуванням, палом – упродовж століть боролися мешканці Ведильців за свій життєвий простір, за скупі землі для небагатих житніх нив. Тепер там на пологих схилах до пересихаючої Пакульки порожні вигони і не скрізь оброблені підзоли. Старіє люд села, менше носіїв автентичної лексики, рідше чути колоритні влучності поліської говірки.

На біду, саме Українське Полісся, Ельдорадо мовознавців, найбільше потерпіло від Чорнобиля. І криваві вбивчі москалі жорстоко позбиткувалися над поліщуками на початку своєї повномасштабної агресії у 2022 році.

Але обов'язково буде час, і чернігівська поліська земля, в глибинних спадкоємних коренях сіверська, знов народить обдарованого сина-дослідника, чутливого до мелодійних спадків рідної мови і відважного перед личинами найдикішого післяімперського поля.

Список посилань

- Бортник, С. Ю. (2024). Рослий І. М. У І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк (ред.), *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-883655>
- Гриценко, П. Ю. (2007). Професор Микола Васильович Никончук: Матеріали до бібліографії вчених. Упоряд. і авт. вступ. ст. П. Ю. Гриценко. Серія “Мовознавці України”. Київ: Пульсари.
- Круть І. В. (1995). *Развитие общенаучных оснований геологии*. Москва: Наука.
- Паска, Володей. (2023). *Степові медитації*. Київ: Український письменник.
- Пащенко В. М. (2020). *Атрибутивне наукознавство*. Київ: Освіта України: Маслаков Р. О.
- Пащенко В. М. (2024). Непідвладне й кероване в наукових знаннях і вербальній науковій мові. *Вісник НАН України*, 3, 92-101.
- Пащенко В. М. (1993). *Теоретические проблемы*

ландшафтознавства. Наукова думка.

Рослий І. М. (1986) *Природа ССРСР в антропогені*. Київ: Вища школа.

Рослий І. М. (1982) *Палеогеографія антропогену*. Київ: Вища школа.

Рослий І. М. (ред.) (1990). *Геоморфологія Української ССР*. Київ: Вища школа.

Шаблій О. І. (1993). Академік Степан Рудницький. Львів: Ред.-вид. відділ Львів. держ. ун-ту

References

Bortnyk, S. Yu. (2024). Rosliy I. M. [Rosliy I. M.]. U I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovs'kyu, M. H. Zheleznyak (red.), *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrainy. <https://esu.com.ua/article-883655> [In Ukrainian].

Hrytsenko, P. YU. (2007). Profesor Mykola Vasyl'ovych Nykonchuk: Materialy do bibliohrafiyi vchenykh [Professor Mykola Vasylevich Nykonchuk: Materials for the bibliography of scientists]. Uporyad. i avt. vstup. st. P. YU. Hrytsenko. *Seriya "Movoznavtsi Ukrainy"*. Kyiv: Pul'sary. [In Ukrainian].

Krut' I. V. (1995). *Razvitiye obshchenauchnykh osnovaniy geologii* [Development of general scientific foundations of geology].

Moscow: Nauka. [In Russian].

Pashchenko V. M. (1993). *Teoreticheskiye problemy landshaftovedeniya* [Theoretical problems of landscape science]. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].

Pashchenko V. M. (2020). *Atrybutyvne naukoznavstvo* [Attributed Science]. Kyiv: Osvita Ukrainy; Maslakov R. O. [In Ukrainian].

Pashchenko V. M. (2024). *Nepidvladne y kerovane v naukovykh znannyakh i verbal'niy naukoviy movi* [The Uncontrollable and the Controlled in Scientific Knowledge and Verbal Scientific Language]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 3, 92-101. [In Ukrainian].

Paska, Volodey. (2023). *Stepovi medytatsiyi* [Steppe Meditations]. Kyiv: Ukrayins'kyy pys'mennyk. [In Ukrainian].

Roslyj I. M. (red.) (1990). *Geomorfologiya Ukrainskoj SSR* [Geomorphology of the Ukrainian SSR.]. Kyiv: Vishcha shkola. [In Russian].

Roslyj I. M. (1982) *Paleoheohrafiya antropohenu* [Paleogeography of the Anthropogene.]. Kyiv: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].

Roslyj I. M. (1986) *Priroda SSSR v antropogene* [Nature of the USSR in the anthropogene]. Kyiv: Vishcha shkola. [In Russian].

Shabliy O. I. (1993). *Akademik Stepan Rudnyts'kyi* [Academician Stepan Rudnytskyi]. L'viv: Red.-vyd. viddil L'viv. derzh. un-tu. [In Ukrainian].